

MEER, DUS OOK BETER?

Inaugurale rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het
ambt van gewoon hoogleraar in de huishoudkunde
aan de Landbouwhogeschool te Wageningen
op 19 juni 1980 door Prof. Dr. C. Presvelou.

MEER, DUS OOK BETER?

Φανερόν τοίνυν ὅτι πλείων ἢ σπουδῆ τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τῆν τῶν ἀψύχων κτήσιν, καὶ περὶ τῆν ἀρετῆν τούτων ἢ περὶ τῆν τῆς κτήσεως, ὅν καλοῦμεν πλοῦτον.

'Het is dus duidelijk dat bij het besturen van een huishouden de mensen van groter belang zijn dan het bezit van materiële goederen en dat hun hoedanigheid van groter gewicht is dan die van de goederen waaruit hun rijkdom bestaat'.

Aristoteles, *Politica* (Boek I, Hfdst. XIII)

Dames en Heren, zeer gewaardeerde toehoorders,

Het is mij een voorrecht en een eer mij vandaag, in de traditie van deze Hogeschool, tot u te richten.

Het thema dat ik voor deze rede heb gekozen is de discipline der Huishoudkunde in de ruimste zin. Ik zal trachten de Huishoudkunde te bezien als wetenschappelijke discipline en als vak en daarbij parallellen trekken met de klassieke oudheid, maar ook afwijkingen daarvan aantonen. Tevens zal ik proberen enige lijnen naar de toekomst uit te zetten.

Twee belangrijke redenen rechtvaardigen deze keuze. In de eerste plaats is dat de persoonlijkheid en de nalatenschap van mijn voorgangster, wijlen professor Visser, die als eerste hoogleraar richting heeft gegeven aan de ontwikkeling van de studierichting Huishoudwetenschappen. Haar talrijke activiteiten, zowel binnen de Nederlandse academische gemeenschap als daarbuiten, waren zeer gevarieerd van aard. Vanaf de oprichting stimuleerde zij de vakgroep door haar groot en nooit aflatend enthousiasme met nieuwe ideeën, die tegelijkertijd een uitdaging inhielden. Zij was stellig overtuigd van de noodzaak van een gevarieerd en veelzijdig studieprogramma, dat aansluit op maatschappelijke ontwikkelingen.

Zij toonde grote belangstelling, niet alleen voor de academische aspecten van haar functie, maar ook voor de dagelijkse gang van zaken in het huishouden. Deze belangstelling kwam tot uiting in de talrijke contacten die zij onderhield met verenigingen op velerlei terrein, contacten die zij ook stimuleerde. Al deze activiteiten weerspiegelen haar universele maar ook haar meer specifieke belangstelling, haar theoretische nieuwsgierigheid en haar voorkeur voor praktische oplossingen.

De tweede reden ligt in de unieke positie van deze vakgroep. Zij is de enige in haar soort in Nederland en één van de weinige in Europa. Met het oog op de veranderingen die voor ons liggen met betrekking tot de organisatie en de taakstelling van de universitaire studie, is dit een goed moment om de balans op te maken en in grote lijnen de toekomstige ontwikkelingen in de vakgroep aan te geven.

Een wetenschappelijke verhandeling over het huishouden dient te worden opgebouwd aan de hand van drie categorieën verschijnselen. De eerste heeft betrekking op begrippen en definities. De tweede heeft te maken met de activiteiten van het huishouden, door en ten behoeve van haar leden en voor de gemeenschap; de derde heeft betrekking op ideologische standpunten die ingenomen worden ten aanzien van de maatschappelijke relevantie van het huishouden. Geen van deze drie categorieën verschijnselen kan los worden gezien van de andere twee of van de specifieke historische en culturele context, waarbinnen huishoudens en hun behoeften en activiteiten tot standkomen, zich ontwikkelen en veranderen.

Leiding en beheer van de huishouding, één van de kernelementen van de discipline der Huishoudkunde, is niet een modern antwoord op problemen waar hedendaagse meer dan wel minder bevoorrechte huishoudens mee geconfronteerd zijn. Reeds Aristoteles beschouwde de huishouding van de Griekse stad en het besturen daarvan als zo belangrijk dat hij er een aanzienlijk deel van zijn *Politica* aan wijdde.

Waarom is zijn *Politica*, het geschrift dat een leidraad voor ons denken zal vormen, van betekenis voor de Huishoudkunde? Ten eerste: het fundamentele probleem dat door Aristoteles gesteld werd, namelijk, hoe is de menselijke samenleving georganiseerd, hoe worden de bestaansbronnen beheerd en hoe worden de onderlinge relaties in evenwicht gehouden, is fundamenteel nog hetzelfde, hoezeer de samenleving in meer dan twintig eeuwen ook veranderd is. Ten tweede: de combinatie van theoretisch en praktisch denken - zoals hij die overbracht aan de leerlingen van zijn lyceum, die geacht werden deze later in praktijk te brengen - staat vandaag nog centraal bij de opleiding in onze discipline. Ten derde: Aristoteles had een diepgaand inzicht in de verbanden tussen politiek en de economie van het huishouden. Ten vierde: hij behandelde uitgebreid en systematisch de *oikonomia*, hetgeen letterlijk 'het besturen van het huis-houden' betekent.

Voor Aristoteles zowel als voor zijn tijdgenoten, was de studie der economie grotendeels gebaseerd op de kennis omtrent het besturen van het

huishouden en van keuzen die daarbinnen gemaakt werden.

Illustratief voor deze opvatting zijn de twee volgende citaten:

Ἐπεὶ δὲ φανερόν ἐξ ὧν μορίων ἡ πόλις συνέστηκεν, ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκιῶν.

'Nu het duidelijk is uit welke delen de gemeenschap (polis) is samengesteld, is het noodzakelijk eerst te spreken over het besturen van het huishouden, want de hele gemeenschap (polis) is samengesteld uit huishoudens'.

(Boek I, Hfdst. III)

Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἡ κτήσις μέρος τῆς οἰκίας ἐστὶ καὶ ἡ κτητικὴ μέρος τῆς οἰκονομίας.

'Nu maakt bezit deel uit van het huishouden en het verwerven van bezit deel van het besturen van een huishouden (oikonomia)'.

(Boek I, Hfdst. IV)

Volgens hem is de eenheid van observatie en handeling het huishouden. Daar worden beslissingen genomen aangaande consumptie, aanwending van arbeid, opvoeding, onderwijs en het verwerven van hulpbronnen om de doeleinden van het huishouden en zijn individuele leden te realiseren.

Het is fascinerend te ontdekken dat, waar het gaat om begrippen en definities, de betekenis van het huishouden in grote lijnen heel weinig veranderd is; noch in de tijd en noch van de ene cultuur naar de andere. Onder het begrip huishouden wordt gewoonlijk verstaan de samenwonende groep, die man, vrouw en kinderen omvat. In het recente verleden maak ten ook ooms, tantes en grootouders, evenals bedienden, deel uit van deze groep. In tal van landen is dat op dit moment nog het geval.

Volgens Aristoteles vormen een gemeenschappelijke leefruimte (dat wil zeggen een gemeenschappelijke woning), gemeenschappelijke activiteiten en familiebanden de karakteristieke trekken van het huishouden in

de Griekse polis. Dit wordt door hem als volgt geïllustreerd:

Ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ φύσιν οἴκος ἐστίν, οὗς Χαρώνδας μὲν καλεῖ δημοσιπύους, Ἐπιμενίδης δὲ ὁ Κρήης δημοκάτους.

'Deze gemeenschap van personen, gevestigd volgens de wetten der natuur en dag na dag bestendig blijvend, is het huishouden, waarvan de leden door Charondas 'brood-genoten' en door Epimenides de Kretenzer 'stal-genoten' genoemd worden'.

(Boek I, Hfdst. II)

In de opvatting van Aristoteles maken niet alleen de man, zijn vrouw, hun kinderen en eventuele andere familieleden deel uit van het huishouden, maar ook de slaven: dat wil zeggen, mensen die niet tot de familie behoren, maar wel bijdragen tot het economisch welzijn van die groep. Slaven, zoals Despotopoulos (1) overtuigend aantoonde, zijn voor Aristoteles geen integrerend deel van de familie. Zij worden in de beschouwing betrokken wanneer hij een analyse tracht te geven van het gezin als economische eenheid.

Sociaal-wetenschappelijk onderzoekers uit de vorige eeuw zoals Frederic Le Play en hedendaagse historisch-demografen die de lokale eenheden van het pre-industriële Europa trachten te reconstrueren, gebruiken dezelfde criteria. (2) Bedienden vormden een vast element in het huishouden van pre-industrieel Europa, maar alleen in de zin van arbeidskrachten.

Bij de Engelse aristocratie van de 17de eeuw bijvoorbeeld varieerde hun aantal van enige tientallen tot honderden (3), maar ook in meer bescheiden huishoudens trof men wel dienstpersioneel aan. Zij deelden de gezinswoning (locatie-criterium) en droegen bij tot het inkomen en het welzijn van het huishouden (functie-criterium).

Studies van niet-westerse samenlevingen leiden tot soortgelijke conclusies: het huishouden is de primaire groep waarin mensen samenleven, rusten en hun vrije tijd besteden, kinderen grootbrengen, voor de zie-

ken en bejaarden zorgen en waar getracht wordt aan een ieders behoeften te voldoen. (4)

De ervaring van alledag in westerse en niet-westerse samenlevingen leert dus, dat het huishouden in het merendeel der gevallen beschouwd kan worden als die kleine sociale eenheid, die voldoet aan drie criteria, te weten: die van plaats, functie en bloedverwantschap. Het komt òf overeen met de kleine familiegroep die kenmerkend is voor industriële samenlevingen (het kerngezin), of met de grotere huishoudgroep die (nog) veel voorkomt in agrarische samenlevingen. Het is deze groep die gezamenlijk woont (criterium van plaats), die beslissingen neemt en taken uitvoert gericht op de bevrediging van behoeften (functie-criterium). Het is ook in deze groep dat een samenstel van relaties van diepgaande symbolische en emotionele aard, die hun oorsprong vinden in huwelijk en verwantschap, zijn wortels heeft (verwantschaps-criterium). Aan deze betekenis van het huishouden is in de loop der tijd niet veel veranderd.

De westerse landen hebben ingrijpende veranderingen ondergaan, die resulteerden in een grote verscheidenheid van huishoudens. Veranderingen in het normenstelsel ten aanzien van huwelijk en voortplanting hebben tot gevolg gehad dat nieuwe samenlevingsvormen en onvolledige gezinnen maatschappelijk zichtbaar en aanvaardbaar werden. Sociale wetgeving en voorzieningen gericht op de bevolking als geheel of op bepaalde groepen, hebben mede geleid tot nieuwe typen van huishoudens, zoals bejaardenhuizen, verzorgingshuizen, ziekenhuizen, enz., bekend onder de algemene benaming 'institutionele huishoudens', ter onderscheiding van de gezinshuishoudens. Tenslotte droegen de emancipatie van de jongeren en demografische veranderingen zoals de stijging van de gemiddelde levensduur en de tijdelijke (of blijvende) vestiging van buitenlandse werknemers in vele hoog geïndustrialiseerde landen bij tot de toename van het percentage één-persoons huishoudens. Vandaar dat heden ten dage de term huishouden betrekking heeft op een verscheidenheid van sociale eenheden, die in structureel opzicht heel weinig met elkaar gemeen hebben.

Het leven van alledag en de activiteiten van huishoudens

Weerspiegelen de activiteiten van de leden van een huishouden het sterk gevarieerde patroon van de structuur van het huishouden? Of zijn er bepaalde karakteristieken die de meeste gemeen hebben? Het staat vast, dat geen twee huishoudens, zelfs van hetzelfde type, identiek zijn in termen van relatiepatroon, behoeftenstructuur of niveau van behoeftenbevrediging. Het is echter wel mogelijk enkele gemeenschappelijke kenmerken aan te wijzen in de dagelijkse werkzaamheden.

In het dagelijks leven functioneert ieder huishouden op twee niveaus, alsof er een scheidingswand is aangebracht tussen hetgeen thuis gebeurt en hetgeen zich buitenshuis afspeelt.

Deze scheiding tussen de privé- en de publieke sector van het leven heeft twee effecten. Ten eerste de onwetendheid en de onjuiste beeldvorming ten aanzien van hetgeen in andere huishoudens omgaat; ten tweede de relatief geringe belangstelling van vele onderzoekers voor het binnenshuis gebeuren en de beslissingen die worden genomen. Zo stelt bijvoorbeeld de econoom Evenson, één van de exponenten van de 'New Home Economics Approach' dat:

'the theory (i.e. the theory of the consumer) and the empirical studies have little to say about family and group decisions - except, by inference, that for purposes of demand analysis many aspects of the family decision-making-process are probably not very important' (5).

Het leven op het eerste niveau onttrekt zich aan de waarneming van de buitenwereld; het speelt zich af in de beslotenheid van de privé-sfeer. Dat op het tweede niveau speelt zich af in de fysieke en sociale buitenwereld. Tussen deze twee niveaus bestaat een voortdurende wisselwerking. Activiteiten binnen het huishouden hebben hun inwerking op de omringende buitenwereld. Omgekeerd hebben fysische, commerciële of technische veranderingen vroeger of later hun gevolgen voor het huishouden. Wanneer bijvoorbeeld in een gezin sprake is van ernstige verwaarlozing van de kinderen, dan kan dit een aanleiding vormen voor een ingrijpen vanuit de medische of juridische sector. Omgekeerd zal het propageren van nieuwe, arbeidsbesparende huishoudelijke appara-

tuur door de technologische sector op kortere of langere termijn het huishoudbudget beïnvloeden.

Gelet op de activiteiten is het privé-huishouden de kleinste sociale eenheid waarbinnen de leden trachten een optimaal gebruik te maken van de voorhanden zijnde materiële en niet-materiële middelen. Het uiteindelijke doel daarbij is de bevrediging van de behoeften van de leden op een manier, die aan hun normen, waarden en verwachtingen beantwoordt en die in overeenstemming is met die van de samenleving.

De Huishoudkunde is de toegepaste wetenschap, die de meeste aspecten van dit gebied bestrijkt. Zij tracht verklaringen te geven met betrekking tot de wijze waarop mensen gestalte geven aan hun dagelijkse verzorging. De Huishoudkunde tracht het 'hoe' en 'waarom' te vatten van het leven van alledag van mensen in privé- of institutionele huishoudens. Waarnemingen, beschrijvingen, analyses en verklaringen nemen het huishouden als vertrekpunt. Hierin dienen dan tevens de ontwikkelingen in bijvoorbeeld de economische, de politieke, de technologische en de sociaal-culturele sector betrokken te worden. Dit met elkaar in verband brengen van activiteiten binnen het huishouden en zich buiten het huishouden voltrekkende processen, dat kenmerkend is voor onze discipline, draagt bij tot een beter begrip van de relaties tussen de micro- en macro-aspecten van de samenleving. Het verschaft basisgegevens voor een sociaal beleid dat gericht is op het welzijn van de leden van de verschillende groepen van huishoudens, waaruit onze samenleving is opgebouwd.

De methodiek van het bestuderen van het leven van alledag

Vanuit methodologisch gezichtspunt is het niet gemakkelijk de essentiële elementen van het leven van alledag met betrekking tot behoeftenpatronen en -bevrediging aan te wijzen. Dit probleem: hoe deze aspecten te destilleren uit de waarneming wordt door Douglas als volgt benaderd:

'... we definitely must look at the whole idea of taking the theoretic stance toward everyday life as a strategy for progressive reductions of everyday life rather than something that leads us imme-

diately to seek the fundamental truths about everyday life. We must consciously seek partial (objective) truths that will be undone by further 'reductions' or deeper analyses of everyday life'. (6) Het verwerven van kennis moet gebaseerd worden op wat Popper de 'zoeklichttheorie' (7) noemt, waarin eerder 'observatie' dan 'perceptie' een beslissende rol speelt. Observatie wordt door hem beschouwd als een vorm van gedrag waarbij de observator een actieve rol speelt. Wij *verrichten* een observatie. In deze opvatting wordt de waarneming altijd voorafgegaan door een verwachting of, anders gezegd, door een theoretische vooronderstelling. Zodoende is de waarneming altijd selectief en werkt als een zoeklicht dat bepaalde aspecten van de buitenwereld belicht.

Sociaal beleid als stuurmechanisme voor maatschappelijk welzijn

Om de wisselwerking tussen de activiteiten in het huishouden en die op de arbeidsmarkt, in wetgevende lichamen, researchlaboratoria en elders nader te kunnen bestuderen, moeten wij eerst het begrip sociaal beleid introduceren en onderzoeken onder welke omstandigheden dit het maatschappelijk welzijn kan bevorderen. Dit begrip is hier van belang, omdat de Huishoudkunde in het bijzonder geïnteresseerd is in dit grensvlak tussen welzijn en sociaal beleid.

Er wordt wel gesteld dat sociaal beleid gericht is op het vinden van de beste praktische oplossingen voor maatschappelijke problemen (8) of dat sociaal beleid een oplossing tracht te creëren voor maatschappelijke problemen (9). De praktijk bevestigt in grote lijnen deze interpretatie van het begrip sociaal beleid. Een sociaal beleid is er ongetwijfeld op gericht de als negatief ervaren aspecten van het menselijk samenleven op te heffen. In deze zin is correctie en compensatie een van de doeleinden. Maar sociaal beleid is niet beperkt en kan ook niet beperkt blijven tot deze doeleinden alleen. Want als een sociaal beleid er bijvoorbeeld alleen op gericht zou zijn om de dysfuncties van de economie te verzachten, zou het bijdragen tot instandhouding en versterking van de bestaande sociale en economische orde. Sociaal beleid heeft nog twee doeleinden, zou deze althans moeten hebben. Het zou een waarborg

moeten vormen tegen het optreden van maatschappelijke fricties; in deze zin heeft sociaal beleid een preventieve functie. Een duidelijk en gericht sociaal beleid zou bovendien een stimulerende functie moeten hebben, dat wil zeggen, dat het gericht zou moeten zijn op het scheppen van mogelijkheden voor verhoging van individueel en maatschappelijk welzijn.

Sociaal beleid heeft dus een collectieve functie, met als alomvattend doel het verbeteren van de kwaliteit van het maatschappelijk bestaan. Vanuit dat oogpunt bezien zou sociaal beleid gezien moeten worden als liggend op hetzelfde niveau als andere voorzieningen zoals die in de sfeer van de gezondheidszorg en het onderwijs. Sociaal beleid richt zich op dat deel van de individuele en collectieve behoeften, voor de bevrediging waarvan maatschappelijke interventie nodig is. Het omvat een uitgebreid scala van activiteiten, die voornamelijk tot doel hebben de bevrediging van essentiële levensbehoeften, die zowel op het niveau van het privé huishouden als dat van het institutionele huishouden worden gevoeld. Voorbeelden hiervan zijn de gezondheidszorg, sociaal-culturele voorzieningen, consumentenbescherming, volwassenonderwijs en gemeenschapsopbouw. Het verband tussen sociaal beleid dat gericht is op maatschappelijk en individueel welzijn en de Huishoudkunde ligt voor de hand. Zowel Huishoudkunde als sociaal beleid hebben de volgende uitgangspunten: in de eerste plaats, het onderkennen van maatschappelijke problemen, in de tweede plaats, het erkennen van het belang van preventieve maatregelen ter voorkoming van maatschappelijke euvels, en tenslotte, het onderschrijven van de noodzaak individueel en maatschappelijk welzijn te bevorderen. In deze samenhang zijn beide daarom met elkaar verbonden.

Technologisch geavanceerde samenlevingen streven in meer dan één opzicht tegenstrijdige doeleinden na. Zij benadrukken de technologische ontwikkeling en haar nut voor het leven van alledag; maar die technologische verandering leidt tegelijkertijd tot verspilling van arbeidskrachten en goederen: gebruiksgoederen worden snel weer afgedankt, het percentage arbeiders dat niet meer geschikt is voor nieuwe typen werk neemt toe, evenals het aantal gefrustreerde jongeren, slecht gehuisveste en

geïrriteerde mensen. Ook maken deze samenlevingen een hoger discretionair inkomen mogelijk; discretionair zijn die middelen welke òf gespaard kunnen worden òf door de consument 'vrij' besteed kunnen worden. Tegelijkertijd echter, legt de overheid nieuwe collectieve belastingen op, die de grootte van het discretionair inkomen in belangrijke mate reduceren en de ontevredenheid van de burger doen toenemen. Voorts kan het economisch beleid van vandaag onvoorspelbare negatieve gevolgen voor de toekomst hebben; gevolgen die de werknemer en zijn gezin onverwachts kunnen treffen. De Huishoudkunde bevindt zich daarom in het spanningsveld tussen economisch, technologisch en sociaal-cultureel beleid aan de ene kant en anderzijds maatschappelijke problemen en zorg om de kwaliteit van bestaan.

Intermenselijke relaties en hun wisselwerking met de buitenwereld

De leden van het huishouden en de buitenwereld zien het huishouden, zeker waar het gaat om een gezin, als een betekenisvol en dynamisch geheel. Het is het centrum van 'saamhorigheid', hetgeen tot uiting komt in het gezamenlijk wonen, de contacten van mens tot mens en het beheeren van materiële en niet-materiële middelen om aan zowel individuele als gemeenschappelijke behoeften tegemoet te komen. (10) Hier is het dat het rollenpatroon, dat wil zeggen de rechten en plichten van de leden ten opzichte van elkaar, tot uitdrukking komt. (11) Hier is het ook dat plannen en strategieën voor het welzijn van ieder individu en van de groep als geheel worden uitgewerkt en gerealiseerd. Deze strategieën omvatten overwegingen omtrent de mogelijkheden op de arbeidsmarkt, de opvoeding en opleiding van de kinderen en hun toekomstige plaats in de maatschappij, de keuze van een woning, de toerusting van het huishouden met arbeidsbesparende apparatuur, de keuze van culturele voorzieningen in huis en beslissingen ten aanzien van ontspanning en recreatie en het streven naar status. De verschillende plannen en strategieën samen vormen het voornaamste richtsnoer waardoor gezinnen en huishoudens zich laten leiden. Een zorgvuldige observatie van het leven van alledag in een huishouden onthult daarom hoe complex en ondoorzichtig dit is. De complexiteit komt voort uit de wisselwerking tussen mensen en situaties binnen en buiten het huishouden. De

ondoorzichtigheid wortelt in het feit dat twee huishoudens die met een soortgelijk probleem geconfronteerd worden niet noodzakelijkerwijs dezelfde oplossing zullen kiezen. De fenomenologie van het leven van alledag in het huishouden is daarom van grote betekenis als wij willen begrijpen en verklaren wat de activiteiten in het huishouden inhouden. Dit onderzoeksterrein ligt nog grotendeels braak.

Deze activiteiten vinden plaats in situaties, waarin zowel van geven als van nemen sprake is; situaties waaruit intermenselijke relaties voortkomen en een wederkerigheid ontstaat, in termen van uitwisseling en dienstverlening. Vanuit dit gezichtspunt kunnen we daarom de dragers van dit netwerk van relaties dat opgebouwd is rondom de bevrediging van een behoefte, in twee categorieën onderverdelen. Ouders en oudere kinderen (in privé-huishoudens) en betaald personeel (in institutionele huishoudens) dragen de verantwoordelijkheid goederen te verschaffen en diensten te verlenen. De andere categorie bestaat uit de ontvangers van die goederen en diensten. Hetzelfde individu kan tezelfdertijd of achtereenvolgens, zowel gever als ontvanger zijn. De vader die het kind met zijn huiswerk helpt verleent een dienst, maar ondervindt tevens bevrediging in het persoonlijk contact met zijn kind. Dit vervullen van beiderlei rollen komt noch binnen institutionele noch in één-persoons huishoudens voor. Bij de laatstgenoemde ligt de reden hiervan voor de hand. Bij de eerstgenoemde is de verklaring te vinden in de starheid van het patroon waarbinnen individuen aan de hand van administratieve voorschriften hun plaats toegewezen hebben gekregen.

Er zijn echter andere belangrijke verschillen tussen een meer-persoons privé huishouden en een institutioneel huishouden. Zo heb ik bijvoorbeeld reeds eerder vermeld, dat het verrichten van activiteiten binnen het huishouden intermenselijke relaties en een wisselwerking in termen van uitwisseling en dienstverlening schept. Deze uitspraak is gegrond op de veronderstelling, die door tal van bewijzen geschraagd lijkt, dat de behoeften- en motievenstructuur mede tot stand komt door leer- en socialisatieprocessen. Door dit te onderkennen krijgen we beter zicht op de invloed die de attitude vanuit de omgeving heeft op de vorming van individueel gedrag. Zoals Gergen opmerkt:

'... people learn to seek others' regard at an early age and have always done so.... the child soon learns that the acceptance of his parents enables him to receive more basic rewards. After all, 'please' and 'thank you' are magic words, and the parents' pleasure upon hearing them is the key that unlocks many doors.' (12)

In het privé-huishouden wordt aan verlangens en behoeften voldaan op basis van wederkerigheid, hetzij in de vorm van dienstverlening, hetzij in natura.

In institutionele huishoudens daarentegen zijn de onderlinge verhoudingen gebaseerd op dienstverlening en niet op uitwisseling en wederkerigheid. In een bejaardentehuis bijvoorbeeld vervullen de dienstverleners de functie waarvoor zij op grond van hun deskundigheid zijn aangeworven en bouwen zij zo een functionele relatie op met de ontvangers van hun diensten. De verpleegster, de dokter, de diëtiste 'weet' beter wat goed voor hen is. Het welzijn van de ontvanger van de diensten wordt dus eenzijdig bepaald door de verlener en niet mede door de belanghebbende partij. Dit verklaart gedeeltelijk de frustraties van de cliënten en ook het feit, dat de dienstverlener vaak weinig bevrediging ondervindt in zijn werk. De regels en normen die voor een inrichting gelden verschillen van die welke voor het individu van kracht zijn. Zij zijn gebaseerd op de veronderstelling, dat de betrekkingen tussen dienstverleners en dienstontvangers per definitie niet-wederkerig en dus ongelijk zijn. De oorzaak hiervan is niet altijd de ongelijke verdeling van macht, maar kan ook te vinden zijn in de ongelijke wijze waarop 'kennis' en 'deskundigheid' verdeeld zijn. Evenzo worden de criteria met betrekking tot de vraag, wie voor het ontvangen van bepaalde diensten in aanmerking komen, aangelegd door beleidsfunctionarissen die 'weten' wat geschikt is voor anderen. In institutionele huishoudens wordt bij het vaststellen van de behoeften van de cliënten en bij het vaststellen van de wijze waarop in die behoeften voorzien wordt, de medewerking van de cliënten zelf niet gevraagd. In theorie echter ontlenen dergelijke inrichtingen hun bestaansrecht aan het voorzien in de behoeften van de ontvangers van de door hen verleende diensten. Tenzij wederkerigheid in de plaats komt van functionele relaties, zodat ontvangers van diensten op voet van gelijkheid met de verleners van die diensten kunnen meebe-

slissen hoe hun behoeften bevredigd zullen worden, zullen inkomensverhoging of verruiming van de dienstverlening niet automatisch méér bevrediging met zich meebrengen. Met andere woorden, sociale zorg of uitgebreidere sociale zorg, brengt niet noodzakelijkerwijs welzijn, of meer welzijn, met zich mee. Het eerste is kwantitatief van aard, het laatste kwalitatief. De effecten van een sociaal beleid op de bevrediging der behoeften van privé- en institutionele huishoudens vormt daarom een vruchtbaar onderzoeksgebied voor de Huishoudkunde. Het probleem dat, door de economische, sociale, technologische en wetgevende sectoren van onze samenlevingen steeds meer pogingen gedaan worden om het leven van de burger aan voorschriften te onderwerpen, vereist eveneens meer inzicht en systematische studie. Ook hieraan dient de Huishoudkunde een bijdrage te leveren.

De consument en zijn problemen - de Gordiaanse knoop

Tot dusver heb ik het studiegebied der Huishoudkunde bekeken met betrekking tot de activiteiten die plaatsvinden in privé- en institutionele huishoudens en in verband met het sociaal beleid. In het navolgende wil ik aandacht besteden aan de rol van de Huishoudkunde met betrekking tot de consumentenproblematiek.

In de westerse samenleving is men geneigd complexe verschijnselen te simplificeren door er een misleidend etiket op te plakken. Het begrip 'consument' is hier een voorbeeld van. We vergeten maar al te vaak dat achter dit etiket de hele persoonlijkheid van een mens schuilgaat, met zijn normen en waarden, zijn overtuigingen en twijfels, zijn verwachtingen en behoeften, zijn streven naar welzijn. De consument is niet een wezen dat stereotyp reageert op een bepaalde behoefte die zich aan hem voordoet; hij ruilt niet zonder meer zijn inkomen in tegen het nieuwste model kleuren TV en hij legt niet werktuigelijk een deel van zijn salaris opzij voor de zomervakantie. De consument is een mens die goederen en diensten gebruikt om zijn leven gestalte te geven. Anders gezegd, consumenten zijn jongens en meisjes die uit de tegenstrijdige symbolen die vanuit de consumptiemaatschappij op hen afkomen, een beeld trachten op te bouwen van zichzelf, van anderen en van de

toekomst. Het zijn volwassen mannen en vrouwen die er naar streven voor zichzelf en voor degenen die van hen afhankelijk zijn, gestalte te geven aan het kleine samenlevingsverband en de maatschappij als geheel. Tenslotte zijn het de mensen op leeftijd met hun schat aan ervaring, die zij graag met anderen zouden delen, maar waar niemand in geïnteresseerd lijkt te zijn. Laten we vanuit dit gezichtspunt trachten de positie van de consument met betrekking tot de markt en tot de goederen en diensten te bezien en opnieuw te definiëren.

Ik zal beginnen met enkele feiten aan te halen. Iedere grote supermarkt heeft heden ten dage meer dan 6.000 verschillende voedingsartikelen aan te bieden, tegen slechts ongeveer 3.000 veertig jaar geleden. (13) In 1969 vermeldde de Consumentengids van de Franse Organisatie voor Standaardisatie (ANFOR) 1.060 verschillende typen, modellen en merken van koelkasten, die aan de Franse normen beantwoordden. Op deze manier wordt de markt een ondoorzichtig geheel waarin alle produkten met elkaar concurreren en waar de keuzevrijheid afneemt doordat de consument door de bomen het bos niet meer ziet. Aan de andere kant vergemakkelijkt de moderne technologie het leven door tijdsbesparende apparatuur te produceren; tijd die vrijkomt voor andere activiteiten. Maar door die geavanceerde technologie wordt het leven ook gecompliceerder en kwetsbaarder. Er bestaat in velerlei opzicht een groot verschil tussen het moderne kleurentelevisietoestel en de simpele kristalontvanger van 50 jaar geleden. Produkten zijn ook onderhevig aan snelle verandering en gaan niet lang mee. Het moderne huishouden investeert een groot deel van het inkomen in huishoudelijke apparatuur. Een standaarduitrusting omvat al gauw meer dan tien elektrische apparaten, van de wasmachine en de platenspeler tot het elektrisch scheerapparaat en de klok. Het besluitvormingsproces met betrekking tot de aanschaf van en de omgang met apparatuur, inclusief de zorg voor het onderhoud, begint steeds meer op het leiden van een bedrijf te lijken.

De prijs die de post-industriële samenleving betaalt voor industrialisatie is massaproductie en massadistributie. Dit laatste wordt bereikt door grote reclamecampagnes, die de massaconsumptie aanmoedigen.

Al deze ontwikkelingen hebben hun terugslag op het huishouden en de individuele consument.

De band tussen producent en consument dreigt te verdwijnen, zodat de koper geen enkele invloed heeft op de eigenschappen van het gekochte artikel. De kwaliteit en de omvang van de directe informatie voor de consument nemen nog verder af door de opkomst van supermarkten en warenhuizen. De verantwoordelijkheid van het verkooppersoneel ten opzichte van de klant verdwijnt, doordat het distributieproces volkomen anoniem wordt. Als gevolg hiervan neemt het vertrouwen van de consument in goederen en diensten af.

Er ontstaat wantrouwen van de kant van de consument. Tegelijkertijd stelt de verhoging van het discretionaire inkomen de koper voor keuze-problemen met betrekking tot de besteding van zijn inkomen en de aard en het type van de te kopen goederen en diensten. Keuze en koopkracht zijn verdeeld over de leden van het huishouden. De toename van het aantal kopers correspondeert met een meer gedifferentieerd consumentenpubliek. Er komen steeds meer kopers op de markt. Sommigen stellen hoge eisen, anderen minder hoge, sommigen hebben voldoende kennis over en ervaring met goederen en diensten, anderen missen die ervaring en voorlichting, maar zij allen worden dagelijks voor een groot aantal keuzen gesteld.

Naast de ingrijpende veranderingen van de markt, van de betrekkingen tussen koper en verkoper, van het aantal en de typen kopers en hun invloed op het consumentengedrag, zien we dat ook de criteria voor de keuze van goederen en diensten aanzienlijk veranderd, maar complex geworden zijn. Sociaal bewustzijn, de kwaliteit van het dagelijks leven en prestatiedrang spelen bij de keuze van de consument een belangrijker rol. Dit houdt in dat een artikel of een dienst niet alleen gekocht wordt omdat zodoende een direct daarmee samenhangende behoefte wordt bevredigd; ook niet alleen omdat het de persoonlijke smaak of de levensstijl van de sociale groep waarmee men zich wil identificeren weerspiegelt. Het betekent, dat een artikel ook gekocht wordt, omdat het een aantrekkelijk ontwerp heeft, het milieu niet schaadt, ecologisch aanvaardbaar en technologisch verfijnd is, goed functioneert of geacht wordt bij te dragen tot de behoeftenbevrediging van minder bedeelde

groeperingen in onze samenleving. Een consumentenbeleid waarin voorlichting, opvoeding en bescherming van de consument zijn opgenomen, is bezig terrein te winnen.

Een laatste soort verandering die in dit verband vermelding verdient, heeft te maken met tijdsbesteding en tijdsperspectief. De tijd die de potentiële koper van huishoudelijke goederen en diensten tot zijn beschikking heeft om het marktaanbod te bestuderen, informatie te verkrijgen en de gebruikswaarde van artikelen te testen, teneinde tot een keuze te komen, is op zichzelf een zeer waardevol goed geworden. Het is ook een schaars goed en de consument leert meer en meer de onvervangbaarheid ervan te beseffen en waarderen.

Tegen deze complexe en voortdurend veranderende achtergrond van de markt en de houding en verwachtingen van de consument, dienen beslissingen over de aanschaf van goederen, de keuze van diensten en het vormen van meningen en gedragspatronen door opvoeding van de consument, gezien te worden. Op dit terrein (de studie van de consument en zijn gedrag in al zijn complexiteit) ligt er voor de Huishoudkunde een belangrijke taak. Een taak die uiteindelijk de emancipatie van de consument tot doel heeft.

De technologische ontwikkeling heeft grote invloed zowel op de markt als op de consumptieve sector. Vanuit huishoudkundig gezichtspunt zie ik de verzorgings- en huishoudtechnologie als een technologie die direct gericht is op een optimale bevrediging van behoeften aan voedsel, behuizing, kleding, onderwijs en schoonheidsbeleving en zodoende op verbetering van de kwaliteit van het dagelijks leven.

Hiervoor vermeldde ik reeds hoe door de consumenten steeds meer vraagtekens geplaatst worden bij technologische vernieuwingen. Zij willen zichzelf uit deze drang tot vernieuwing bevrijden en stellen hogere eisen aan de geboden produkten. De huishoudtechnologie heeft verandering gebracht in het keuzeproces van de huishoudens. Hoeveel plaats moet er ingeruimd worden voor het apparaat dat men van plan is te kopen, opdat men er het meeste profijt van heeft? In welke mate

dient daarbij het reeds aanwezige goederenbestand te worden afgewogen? Hoe en door wie zal het bediend en gerepareerd worden?

De huishoudtechnologie, in het bijzonder waar het huishoudelijke apparatuur betreft, heeft de traditionele huishoudelijke handvaardigheden vervangen en heeft, althans in theorie, desexualisering van huishoudelijke taken mogelijk gemaakt. Er lijkt namelijk in principe geen specifiek 'mannelijk' of 'vrouwelijk' soort handigheid nodig te zijn om bijvoorbeeld een afwasmachine te bedienen. In de praktijk echter heeft deze roldoorbreking niet plaatsgevonden. Veeleer is door de publiciteit de huisvrouw teruggedrongen in de positie van een generaal die het bevel voert over een groot leger dode voorwerpen. Een belangrijke vraag in dit verband is, hoe de huisvrouw deze verandering in het rollenpatroon ervaart.

De huishoudtechnologie zo die nu ingang heeft gevonden, heeft zeker een verbetering van de kwaliteit van het dagelijks leven tot gevolg gehad. Niettemin moeten we bedacht zijn op de eventuele negatieve aspecten die er aan verbonden zijn; nadelen die opgeheven dienen te worden. Aan de andere kant wordt de technologie ook ten onrechte bekritiseerd. Zo wordt bijvoorbeeld vaak gezegd dat de TV de communicatie en het gesprek binnen het gezin belemmert, doordat er een nieuw soort eenrichtingsverkeer ontstaat tussen iedere kijker en zijn toestel. Alvorens te komen met een dergelijk soort kritiek dient men zich evenwel eerst af te vragen wat dan in het verleden wel de vermeende inhoud was van deze gesprekken.

Hoe ingrijpend de invloed van de technologie is, wordt naar mijn mening duidelijk als we kijken naar de invloed die zij op ons gedrag heeft. We vinden het zo vanzelfsprekend dat de technologie ons dagelijks ten dienste staat, dat we dat niet eens meer opmerken. Op het gebied van de verwarming en watervoorziening bijvoorbeeld heeft de technologie nieuwe normen en gedragspatronen doen ontstaan. De schaarste van onze natuurlijke rijkdommen aan de ene en ecologische overwegingen aan de andere kant maken het noodzakelijk dat we ons op deze terreinen beperkingen opleggen. Maar hoe kunnen wij nieuwe gedragspatronen, die beter passen in een schaarste situatie, aanleren en bevorderen? Hoe kan bovendien, met medewerking van de consument,

dit doel bereikt worden, zonder dat, tegelijkertijd zijn recht op welzijn wordt aangetast? (14)

Voorgaande analyse toont aan dat de invloed van de technologie zich uitstrekt tot ver buiten het gebied van de consumentenaangelegenheden. Het is in dit breder perspectief, dat de verzorgingstechnologie als een integraal deel van de Huishoudkunde moet worden beschouwd.

In een rede als deze, die aan tijd gebonden is, kunnen niet alle onderwerpen aan de orde komen. Bestudering van de huishouding in ontwikkelingslanden is hier een voorbeeld van. Dit onderwerp zal in de toekomst binnen de vakgroep de aandacht krijgen die het verdient; mede vanwege de wetenschappelijke belangstelling voor dit onderwerp van enkele van onze onderzoeksmedewerkers. Ook, echter vanwege de bijdrage die deze Hogeschool en Nederland leveren aan de totstandkoming van gelijkwaardige Noord-Zuid betrekkingen binnen het raamwerk van een nieuwe, internationale economische orde. Tenslotte, omdat de Verenigde Naties - wat aan de late kant misschien - officieel erkend hebben, dat:

'... the household plays a key role in development ... It is the household where much productive activity is organized, including most of the agricultural sector and so-called 'traditional' sector' (15).

De twintig jaar die voor ons liggen zouden wel eens van doorslaggevende betekenis kunnen zijn voor de levensstijl die de ontwikkelde samenlevingen uiteindelijk te bieden hebben. Zij zullen zo goed als zeker in het teken staan van beperkingen in de economische, sociale en technologische sectoren. Deze beperkingen zullen op hun beurt invloed uitoefenen op het gedragspatroon binnen het huishouden. Het is daarom van vitaal belang, dat onze vakgroep bijdraagt aan het ontwikkelen van alternatieve scenario's voor toekomstige veranderingen, die huishoudens kunnen helpen zich daarop voor te bereiden.

Nu het er op lijkt dat het tijdperk van de economische overvloed achter ons ligt, is de uitdaging die de toekomst stelt: het huishouden en de consument bevrediging en levensvervulling te garanderen met behulp

van de materiële middelen die ons nu ter beschikking staan of misschien wel met minder. Niemand heeft deze problematiek beter verwoord dan Aristoteles. Tot slot leg ik daarom de volgende nog altijd actuele en toepasselijke passage uit zijn *Politica* ter overweging aan u voor:

'Het is dus duidelijk dat bij het besturen van een huishouden de mensen van groter belang zijn dan het bezit van materiële goederen en dat hun hoedanigheid van groter gewicht is dan die van de goederen waaruit hun rijkdom bestaat.' (Boek I, Hfdst. XIII)

Zeer geachte toehoorders,

Aan het einde gekomen van deze rede betuig ik mijn oprechte dank aan Hare Majesteit de Koningin voor mijn benoeming tot hoogleraar aan de Landbouwhogeschool.

Het college van bestuur ben ik erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen en voor de steun, die ik op diverse fronten reeds heb mogen ontvangen.

Veel dank ben ik ook verschuldigd aan mijn Alma Mater, de Franstalige universiteit van Leuven, waar ik een groot deel van mijn opleiding ontving en mij verder heb kunnen bekwamen in het doceren en verrichten van onderzoek.

Mijn bijzondere dank gaat vanzelfsprekend naar Jacques, mijn man, van wie ik voortdurende steun en wijze raad ontvang.

Bijzonder veel heb ik ook te danken aan mijn overleden ouders, die mij de solide achtergrond gaven van waaruit ik vooruit kon komen en doorzetten.

Hooggeleerde Kooy, beste Gerrit,

Het doet mij buitengewoon veel genoegen jou tot mijn oude en vertrouwde vrienden te mogen rekenen. Ik herinner mij in het bijzonder onze eerste ontmoeting, zo'n twintig jaar geleden. Bij die gelegenheid

raakten we in gesprek over de invloed van de Griekse klassieke auteurs op het Westeuropese en Nederlandse denken. Ik had er toen niet het geringste vermoeden van dat Nederland eens mijn derde vaderland zou worden. Die discussie, onze daaropvolgende vriendschap en gezamenlijke internationale activiteiten droegen er in de loop der tijd toe bij mij waardering bij te brengen voor de Nederlandse samenleving. Daarvoor en voor jouw voortdurende steun ben ik bijzonder dankbaar.

Dames en heren medewerkers van de vakgroep Huishoudkunde

Aan u allen zou ik graag mijn gevoelens van bijzonder dank en waardering voor uw hulp en steun tot uitdrukking willen brengen. Met geduld hebt u aanvaard dat er in een vreemde taal overlegd moest worden. Naast uw gebruikelijke taken hebt u met toewijding en zin voor verantwoordelijkheid bovendien die werkzaamheden op u genomen, die de komst van een nieuwe hoogleraar met zich brengen. Van uw inzet bij het verzorgen van het onderwijs en het verrichten van onderzoek ben ik overtuigd. Ik weet dat ik op u kan rekenen om onze samenwerking hierbij, zowel in de persoonlijke als in de wetenschappelijke sfeer, zo bevredigend mogelijk te doen verlopen. Vanuit organisatorisch gezichtspunt bezien zou men kunnen zeggen, dat wij één groot huishouden vormen; wel van een bijzonder type, maar niettemin een huishouden. Een huishouden gestut door twee, elkaar aanvullende, peilers: de sociaal-wetenschappelijke en de verzorgingstechnologische.

Beste leden van de vakgroep Huishoudkunde, het werk dat voor ons ligt vormt een uitdaging, maar kan voor ieder van ons en ons allen samen succes en voldoening met zich meebrengen. Ik dank u bij voorbaat voor uw vastberadenheid dit goed te volbrengen.

Dames en heren medewerkers van de vakgroep Ecologie van het Wonen,

Ik prijs me gelukkig ieder van u te hebben leren kennen en het wederzijdse begrip en de toenemende onderlinge samenwerking tussen onze vakgroepen te mogen ervaren. Ruimtelijke nabijheid heeft zeker een belangrijke rol gespeeld bij het slaan van bruggen tussen onze vakgroepen. Dit is in het bijzonder te danken aan de hoogleraar van uw vak-

groep, mijn collega en vriend, Henk van Leeuwen. Gedurende deze hele periode is hij mijn wijze raadsman geweest en heeft hij mij met zijn ervaring ter zijde gestaan.

Hoewel hij hier vandaag niet aanwezig kan zijn, ben ik blij vanaf deze plaats mijn erkentelijkheid jegens hem uit te spreken.

Dames en heren afgestudeerden in de Huishoudwetenschappen,

U vertegenwoordigt het beste van wat deze vakgroep, sinds haar oprichting in 1952, heeft bijgedragen aan de Nederlandse samenleving en de ontwikkelingslanden. U in een verscheidenheid van situaties te kunnen ontmoeten, verschaft mij zowel genoeg als de gelegenheid u en uw prestaties op vakgebied beter te leren kennen. Onze vakgroep zal u altijd graag verwelkomen.

Dames en heren studenten,

Het protocol is zodanig, dat u de laatste bent tot wie in een inaugurele rede het woord gericht wordt. Maar zoals u weet luidt de uitdrukking: 'last but not least'. U vertegenwoordigt zelfs de belangrijkste bestaansredenen van universiteiten en hogescholen. Dit was een van de stellingen bij mijn proefschrift. Ik betoogde toen, en dat herhaal ik hier, dat de rechtvaardiging van de universiteit heden ten dage ligt in het kunnen garanderen van een voortdurende stroom van gekwalificeerde kennis en ervaring - ingebracht door de docent - en kritische vraagstelling - van de kant van de studenten. Laten wij in Wageningen er tezamen naar streven deze wezenlijke taak van de universiteit gestalte te geven. Dames en heren studenten, mijn oprechte dank voor de prettige samenwerking ter verwerkelijking van het ideaal van iedere docent: het vormen van kritische en volwaardige mensen. Ik hoop van ganser harte dat de discipline der Huishoudkunde u de intellectuele middelen zal aanreiken om na te denken over de wezenlijke behoeften en beperkingen van mensen en huishoudens en hun streven naar welzijn.

Geachte aanwezigen, ik dank u voor uw aandacht.

Geraadpleegde literatuur

1. Despotopoulos, Kostas 1., *I oikogeneia kat' Aristoteli* (Het huishouden volgens Aristoteles), *Anazitiseis*, 1, 1977, blz. 209.
2. Laslett, Peter, Introduction: the history of the family, *Households and family in past time*, edited by P. Laslett, Cambridge U. Press, Cambridge, 1972, blz. 25. Deze en andere auteurs zijn zeer wel doordrongen van de beperkingen van deze criteria.
3. Flandrin, Jean-Louis, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Coll. Le temps et les hommes, Frankrijk, 1976, blz. 64.
4. Presvelou, Clio and Saskia Spijkers (eds.), *The household, women and agricultural development*. Coll. Miscellaneous papers 17, Landbouwhogeschool, Veenman, Wageningen, 1980.
5. Evenson, R.E., Family and group decision making, Paper presented during the symposium on 'Human Ecology: A new curricular programme in UPLB' held at the University of the Philippines at Los Baños College, July 10, 1975.
6. Douglas, Jack D., *Understanding everyday life*, Routledge and Kegan Paul, Londen, 1971, blz. 34-35.
7. Popper, Karl R., *Objective Knowledge*, Oxford U. Press, Oxford, 1972, blz. 346.
8. Parsler, Ron, Sociological research and its implications for social policy, *Policy Research*, edited by A. Etzioni, E.J. Brill, Leiden, 1978, blz. 118.
9. Lipman-Blumen, Jean, The dialectic between research and social policy, *Sex roles and social policy. A complex social science equation*, edited by J. Lipman-Blumen and J. Bernard, Sage publications, Beverly Hills (Calif.), 1979, blz. 20.
10. Presvelou, Clio, *Sociologie de la consommation familiale*, Ed. Vie Ouvrière, Bruxelles, 1968, blz. 16.
11. Goode, William J., *The family*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs (New Jersey), 1964, blz. 1, 20.
12. Gergen, Kenneth J., *The psychology of behavior exchange*, Addison-Wesley Publishing Co., Londen, 1969, blz. 19-20.

13. Cameron-Smith, Marye, *Fresh from the freezer*, Penguin Books, Middlesex, 1976, blz. 17.
14. Presvelou, Clio, Afsluiting. *De plaats van de Huishoudvoering tussen individu en samenleving. (In: S.C.W. Kamil (red.), Wageningen, LH, 1980, blz. 161-166.*
15. UN national household survey capability programme *Food and Nutrition Review*, (FAO), vol. 5, no. 1, 1979, blz. 34-35.

MORE IS NOT BETTER

Φανερόν τοίνυν ὅτι πλείων ἢ σπουδὴ τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τῆν τῶν ἀψύχων κτήσιν, καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν τούτων ἢ περὶ τὴν τῆς κτήσεως, ὅν καλοῦμεν πλοῦτον.

It is clear then that in household management the people are the greater importance than than the matherial property, and their quality of more account than that of the goods that make up their wealth

Aristotle, *Politics* (Book I, Ch. XIII)

**This inaugural lecture is dedicated to Jacques
and to the memory of my parents**

The discipline of Home Economics, in its broad sense, is the topic of this address. It will be examined as a scientific discipline and as a profession and in so doing connections with, but also departures from, classical times will be shown. Its aim is thus programmatic.

Two main reasons justify this choice. There is, first, the personality and legacy of my predecessor, the late Professor Visser, founder and first Head of our Department of Home Economics. Her activities within the academic community of the Netherlands and internationally were multifarious. She demonstrated a keen and constant interest in supplying the Department, once created, with challenging new ideas. She was deeply convinced of the need for a polyvalent and ever-renewed student curriculum. She took a keen interest not only in the academic aspects of her function but also in the everyday aspects of households. This she carried out through the innumerable contacts she stimulated with associations representing them. All these activities reflect the universalistic and topical traits of her personality as well as her theoretical curiosity and concern for practical solutions.

The second reason arises from the unique position of this Department in the Netherlands with respect to teaching and research. It is the only one of its kind in the Netherlands and one of the few in Europe. Because of the changes which lie ahead of us with respect to the reorganization and content of university studies, it is most timely to draw up a balance sheet and trace the main lines of future developments in the Department.

Scientific discourse on the household is subject to three classes of phenomena. The first relates to concepts and definitions, the second is concerned with the activities of the household by, and for the benefit of, its members and society, while the third refers to ideological stances taken regarding its social utility. None of these is independent from the other two. Nor is it from the historical period and cultural context of a society within which households, their needs and activities are created, develop and change.

Home Management as one of the core elements of the discipline of Home Economics was not discovered by the moderns as a small-scale solution to a temporary problem faced by average or underprivileged groups of households. Aristotle had already considered the household in the Greek city and its management of sufficient importance to devote a substantial part of his *Politics* to it.

Why is his *Politics*, a text which will guide our thinking, relevant to the subject of Home Economics? Broadly speaking the reasons are first, that the fundamental questions posed by Aristotle: 'how can men live together? how can they manage their resources and their relationships?' is still essentially the same, however much events may have altered social life in more than twenty centuries; second, that the combination of theoretical and practical reasoning of his demonstrations were intended for the students of his Lyceum who were expected to become practitioners - still a basic concern of the training in our discipline today; third, that Aristotle had a deep understanding of the connections between the politics and the economics of the household; fourth, that he dealt extensively and systematically with *oikonomia* which literally means 'household management', even though he regarded it as state management on a smaller scale, that of the *oikos*.

For Aristotle, as for his contemporaries, the study of economics was largely the study of household management and of choices made within the family:

Ἐπεὶ δὲ φανερόν ἐστιν ὅτι πόλις συνέστηκεν, ἀναγκαῖον πρῶτον περὶ οἰκονομίας εἰπεῖν πᾶσα γὰρ σύγκειται πόλις ἐξ οἰκιῶν.

'Now that I have explained what are the component parts of a city, and since these include households, it is essential to begin with the economics of the household' (Book I, Chap. III).

Ἐπεὶ οὖν ἡ κτήσις μέρος τῆς οἰκίας ἐστὶ καὶ ἡ κτητικὴ
μέρος τῆς οἰκονομίας.

'Now property is part of a household and the acquisition of property part of the economics of a household' (Book I, Chap. IV).

According to him, the unit of observation and action is the household. That is where decisions are taken relative to consumption, labor supply, education and complex asset formation of all kinds in view of satisfying the needs of household members and attaining household and individual goals.

It is quite fascinating to examine concepts and definitions and discover that, in its main lines, the meaning of the household has changed very little over time and from one culture to another. The term 'household' is, by common understanding, taken to be the domestic group comprised of husband, wife and children. In our recent past, uncles, aunts and grandparents as well as servants were part of it. This is still true in many countries today.

According to Aristotle, common physical space (i.e., a common dwelling), sharing activities and kinship ties are the characteristic traits of the household in the Greek *polis* upon which he based his observations:

Ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ
φύσιν οἶκός ἐστιν, οὗς Χαρώνδας μὲν καλεῖ δημοσιπύους,
Ἐπιμενίδης δὲ ὁ Κρήης δημοκάπους.

'This association of persons, established according to the law of nature and continuing day after day, is the household, the members of which Charondas calls 'bread-fellows' and Epimenides the Cretan 'stable companions' ' (Book I, Chapter II).

The household in the Aristotelian sense is made up not only of husband, wife, children and other family members. It also includes the slaves,

that is to say, individuals who are not related to the family group but who contribute to its economic well-being. And as Despotopoulos (1) convincingly demonstrates, slaves are not, for Aristotle, a constitutive element of the family. He takes them into account when he attempts the analysis of the family as an economic unit, and then only in relation to its economic function.

Social observers of the 19th century such as Frederic Le Play and contemporary historical demographers who attempt to reconstruct the domestic units of pre-industrial Europe use the same criteria (2). Servants were a permanent element of the household in pre-industrial Europe and were considered part of household manpower. During the 17th century, for example, there were anywhere from several dozens to hundreds of servants in the homes of the English aristocracy; but even modest homes had a few (3). They shared the family dwelling (locational criterion) and contributed to family income and well-being by participating in various everyday activities related to need-satisfaction in the household (functional criterion).

Observations made about non-Western societies arrive at similar conclusions: the household is the group where people live together, rest, spend leisure time, raise children, care for the sick and aged, perform tasks and cater to the needs of one and all (4).

Hence, everyday experience in Western and non-Western societies shows that, in the majority of cases the household is, by general agreement, the smallest social unit based on three criteria, namely space, function and kinship. It corresponds either to the small family group common to industrial societies (the nuclear family) or to the enlarged domestic group still frequent in agrarian societies. It is there that a common physical space is shared (locational criterion), that decisions are taken and tasks related to the satisfaction of needs are carried out (functional criterion). It is there also that a set of relationships of deep symbolic and emotional character originating in marriage and consanguinity takes its roots (kinship criterion). It is this meaning of the household which has not been altered much by time.

Western nations have undergone significant changes which produced a large diversification in the types of households. Changes in the normative system of marriage and procreation have resulted in rendering cohabitation and one-parent households socially visible and acceptable. Social legislation and welfare policies for all or for certain categories of people have also produced new types of households, such as old people's homes, nursing homes, hospitals, etc., known under the general term of 'institutional households' to distinguish them from the private ones. Finally, the aspiration of youth for emancipation, as well as demographic changes such as the lengthening of life expectancy and the temporary (or permanent) immigration to Western nations increased the number of one-person households. Hence, the term 'household' nowadays covers a whole array of social units which have very little in common with each other structurally.

Everyday life and activities of the household

Do the activities that households pursue reflect as wide a variation as their structures? Or are there some characteristics which are common to most of them? To be sure, no two households, even of the same type, are identical in terms of their relational growth, need patterns or level of need-satisfaction. It is possible, however, to establish some constant elements in daily operations which are shared by most households.

In daily life every household functions on two levels as if a screen had been inserted between what happens within the home and what goes on in the open. This drawing of a curtain between the private and public sectors of one's life accounts for two effects. First, the pluralistic ignorance and distortions regarding what goes on in other households; second, the relative lack of interest of researchers in studying household decisions. This is well illustrated in a statement by the economist R.E. Evenson, one of the exponents of 'the New Home Economics Approach':

'...But it must be said that the theory (i.e., the theory of the consumer) and the empirical studies have little to say about

family and group decisions - except, by inference, that for purposes of demand analysis many aspects of the family decision making process are probably not very important' (5).

Life at the first level remains inside the home and is more private. At the second level it takes place in the physical and social environment which lies outside the home. These two levels are in permanent interaction in the sense that activities performed within the home have an impact on the external environment and inversely, modifications of the physical, commercial or technical environment will sooner or later have repercussions on the life of the household. For example, when the child's nutritional needs are improperly met by and in the home his health will be impaired and this, in turn, will cause the medical or legal sectors to intervene. Inversely, the promotion by the technological sector of new labor-saving household devices will, in the short or long term, affect the family budget.

Seen from the point of view of its activities the private household is the smallest social unit wherein members attempt to make optimal use of the material and non-material resources available. The ultimate goal is to satisfy them in a way that corresponds to their norms, values and expectations and are in keeping with those of society.

Home Economics is the applied discipline which best covers this area. It attempts to provide appropriate explanations regarding the ways and means people use to meet their need patterns. In the last analysis Home Economics attempts to grasp the 'hows' and 'whys' in the everyday life of individuals who live in private or institutional households. Observations, descriptions, analyses and explanations start from the household and are extended to include the extra-household sectors of economics, politics, technology, education and socio-cultural productions. This binding together, in our field of studies, of intra-household activities and experiences to extra-household developments contributes to the understanding of the nature of the link between the micro- and macro-aspects of social living. It also provides arguments for suggesting a social policy

oriented towards the well-being of the members in the various groups of households which make up our society.

The methodology of studying everyday life

From the methodological point of view it is not easy to recognize the essentials of 'everyday life' in relation to the need and satisfaction patterns of people. The difficulty of how to recognize the essentials of everyday life when one sees, hears or is told about it is made clear by Douglas:

'...we definitely must look at the whole idea of taking the theoretic stance toward everyday life as a strategy for progressive reductions of everyday life rather than something that leads us immediately to seek the fundamental truths about everyday life. We must consciously seek partial (objective) truths that will be undone by further 'reductions' or deeper analyses of everyday life' (6).

The acquisition of knowledge should be based on what Popper calls the 'searchlight theory' (7) where 'observation' rather than perception plays the decisive part. Observation is here regarded as an act in which the person plays an active part. We 'make' an observation. In this sense the observation is always preceded by an expectation, or, in other words, by something theoretical. The observation is thus always selective, and in this manner operates as a searchlight picking out some aspects of the outside world.

Social policy as a vector of social well-being

In order to more closely study the reciprocal relationships between daily household activities and the tasks performed in the labor market, in legislative bodies, research laboratories and elsewhere, we must first introduce the notion of social policy and examine under what conditions it can promote social well-being. This notion is important here for the discipline of Home Economics is particularly interested in the

interfaces between the sphere of the household and the effects of social policy on it.

It is often stated that 'social policy is concerned with finding the best practical solutions to social problems' (8) or that 'social policy seeks to create solutions to social problems' (9). Social practice largely confirms this meaning of social policy. Without a doubt, social policy seeks to repair the evils of social living and in this sense it has corrective and compensatory objectives. But social policy is not, and cannot be, limited to these objectives alone. For if social policy were intended only to alleviate the dysfunctions of the economy it would serve to maintain and strengthen existing social and economic inequalities. Social policy has (or should have) two further goals. It should guarantee against the occurrence of social evils and in this sense, social policy has a preventive function. Further, a true social policy is promotional, that is to say, it aims at creating alternatives for improving individual and social well-being.

Social policy is thus a collective function whose overall objective is the improvement of the quality of social life. From this point of view, social policy should be classified on an equal footing with other collective functions such as public health and compulsory education. Social policy covers the part of individual and collective needs whose satisfaction requires social intervention. It comprises an extensive gamut of activities which are located mostly within the zone of basic needs such as health, culture, protection of the consumer, adult education, community involvement as these needs are felt at the private and the institutional household level. The connections between social policy which tend toward social and private well-being and Home Economics are obvious. Both Home Economics and social policy depend on 1) the recognition of social problems, 2) the recognized importance of preventive actions to avoid the occurrence of social evils, and 3) the recognized need for foreseeing and creating individual and social well-being. Both are, therefore, contextually bound.

Technologically advanced societies are paradoxical in more than one re-

spect. They promote technology and its usefulness in everyday life but every technological change also creates human waste and obsolescence of goods: the discarding of older appliances, an increase in the percentage of workers who cannot meet the standards for new types of jobs, an increase in the number of frustrated youths, of badly housed, unhappy and irritated people. Similarly, these societies also make a greater discretionary income (discretionary implies resources that can either be saved or spent in any manner and on any items consumers see fit) possible. At the same time governmental policies impose new taxes which considerably reduce the size of discretionary income and increase the citizen's discontent. Further, today's economic policies, tomorrow may produce unpredictable negative effects which will catch the worker and his family unawares. Home Economics, therefore, is located at the point of tension between broad economic, technological and socio-cultural policies on the one hand, social problems and concern for the quality of life on the other.

Interpersonal relationships and reciprocity

For its members and the outside world, the household (especially the nuclear family) appears as a meaningful and dynamic whole. It is the seat of 'togetherness' which is expressed through the shared dwelling, person to person contacts and the management of financial and non-financial assets to meet both individual and collective needs (10). It is also in the home that role relations, that is to say, the rights and obligations of members toward each other, are learned (11). It is there too that plans and strategies of individual and collective well-being are worked out and put into practice. These strategies include considerations about labor market possibilities, the education and social placement of children, the choice of a dwelling, the equipment of the household with labor-saving and cultural devices, the choice of adequate recuperative functions (vacations, etc.) and the pursuit of social recognition. The different partial plans and strategies together form the dominant themes by which families and households abide.

The careful observation of everyday life in a household reveals, therefore, its complexity and randomness. Complexity arises from the interplay of people and situations within and outside the household. Randomness is rooted in the fact that two households faced with a similar problem will not necessarily choose the same solution. *The phenomenology of everyday life in the household is, hence, of great significance if we are to understand and explain the content of household activities.* This field has hardly been investigated.

These activities are based on give-and-take situations which create interpersonal relationships and reciprocity in terms of exchange and aid. From this point of view we can therefore distinguish two groups of social actors who are made to interplay in a give-and-take situation created by a need. One group is that of providers. Parents and older children (in private households) and paid personnel (in institutional households) are invested with the responsibility of providing goods and services. The other group is made up of the beneficiaries of such goods and services. The same individual can, in the course of a single day, be concomitantly or successively both dispenser and beneficiary. The father who helps his child with school work is dispensing a service but also derives satisfaction from personal involvement with his own child. This role reversal occurs neither in institutional nor in one-person households. In the latter, the reason is obvious; in the former, the explanation lies in the fixed positions assigned to individuals by administrative regulations.

But there are other important differences between a multiperson private household and an institutional household.

For example, it was mentioned earlier that the carrying out of household activities creates interpersonal relationships and reciprocity in terms of exchange and aid. Now, this statement is based on the assumption, supported by much evidence, of the learned basis of needs and drives. By recognizing the learned basis of needs and drives we can better see the impact of social approval in determining individual behavior or in choosing the goods and services to offer (or withhold) and

the manner in which the interaction should take place. And as Gergen notes:

'... people learn to seek others' regard at an early age and have always done so... the child soon learns that the acceptance of his parents enables him to receive more basic rewards. After all, 'please' and 'thank you' are magic words, and the parents' pleasure upon hearing them is the key that unlocks many doors' (12).

In the private household demands are met and needs satisfied *on the basis of reciprocity* either in kind or in recognition of services rendered.

By contrast, in collective households the relationship is based on aid and not on exchange and reciprocity. For example, in an elderly people's home, the providers of services, because of their expertise, fill the function they are hired for and establish functional relationships with the beneficiaries. The nurse, the doctor, the dietician, think they 'know' what is best for the beneficiaries. Hence, the well-being of the beneficiary is defined only by the provider and not by the interested party as well. This partly explains the frustration of the beneficiaries and the providers' low level of satisfaction. The logic of institutions differs from that of individuals. It is based on the assumption that between dispensers of services and beneficiaries relationships are by definition non-reciprocal and unequal. The source of this is not always the unequal distribution of power; it can be the unequal structure of 'knowledge' and/or 'expertise'. Further, the criteria of eligibility for benefits are defined by policy-makers who think they 'know' what is appropriate for others. Beneficiaries of institutional households are not officially requested to help in defining their own needs or in how to satisfy them, though such institutions are theoretically created to meet the demands of their clients. Unless reciprocity replaces functional relationships so that beneficiaries are accepted as equals in defining together with providers of services how their needs should be satisfied an increase in income or allocation of more services will not automatically bring satisfaction. In other words, welfare, or extended welfare, does not necessarily bring well-being, or more well-being. The former is quantita-

tive in nature, the latter is qualitative. The adverse effects of social policy on the satisfaction of the needs of members of private and institutional households are, therefore, a fertile field of investigation for Home Economics. Increasing attempts made by the economic, social, technological and legislative sectors of our societies to regulate the lives of citizens require more perspicacity and systematic study. Home Economics, unquestionably, has a contribution to make here too.

The consumer and his problems - The Gordian knot

Until now we have examined the field of study of Home Economics with respect to the activities performed in private and institutional households and to social policy. We shall now discuss the role of Home Economics as it relates to the consumer and his well-being.

Western societies tend to reduce complex entities to misleading labels. The term 'consumer' is a case in point. One often forgets that behind this label lies the total man, the total woman, with their norms and values, their beliefs and doubts, their expectations and needs, their aspirations toward well-being. The consumer is not merely someone who answers to needs with stereotyped responses, such as exchanging income against the latest model of color TV or automatically setting aside money from the pay cheque for summer vacation. The consumer is a person who uses goods and services to give meaning to life. Concretely, consumers are boys and girls who try to build - from the contradictory symbols they receive from consumer society - their self-image, images of others and of the world in which they will live. They are also adult men and women who strive to build, for themselves and their dependents, a more meaningful private and social environment. They are, finally, the elderly men and women with the accumulation of experience that they would like to share with others, but which nobody seems to be interested in. What we need is a definition of the consumer as a total human being. Seen against this new viewpoint of Home Economics let us investigate the position of the consumer in relationship to the market and to goods and services.

Here are some factual examples.

Any big supermarket today offers more than 6,000 different food items, compared to only about 3,000 forty years ago (13). In 1969 the *Guide de l'acheteur* (Consumers' Guide) of the French Standardization Organization (ANFOR), listed 1,060 different types, models and brands of refrigerators meeting French standards. The market thus becomes one continuous area where products compete with each other and where the freedom to choose diminishes as a consequence. Modern technology, on the other hand, makes life easier by producing appliances which help us save time to pursue other activities. But it also complicates life because these products are very sophisticated. Between the color TV set of today and the crystal wireless of 50 years ago there is a great gap in complexity and sophistication. Products are also subject to rapid change and obsolescence. The modern household invests a vast amount of its income in household appliances. Its standard equipment may include a dozen or more electric motors from the washing machine and record player to the electric razor and clock. Running the household, repairing, often at high cost, the equipment, coordinating the activities of these appliances is increasingly like running a business.

The price affluent societies pay for industrialization (whose essential feature is to make economies of scale and specialization in production possible) is mass production and mass distribution. This is achieved through considerable advertizing and promotional campaigns that encourage mass consumption.

All these changes have important repercussions on the household and the individual consumer.

The personal relationship between producer and consumer tends to disappear because the buyer has no opportunity to discuss with the producer the qualities of the item bought. The potential or direct information of the consumer is further weakened by the establishment of supermarkets and department stores which remove the last vestiges of contact between the buyer and the seller. The responsibility of the sales personnel toward the customer disappears because the distribution

process becomes wholly anonymous. The trust of the consumer in goods and services, consequently, decreases.

Consumer distrust takes place, while, simultaneously, the discretionary income of buyers brings dilemmas of decision with respect to where to allocate income and what goods and services to select. Choice and purchasing power are distributed among the members of the household. This increase in the number of buyers corresponds to a broader consumer spectrum: there are more and more buyers in the market, some have sophisticated tastes whilst others have less; some have adequate knowledge and experience of goods and services, still others have no experience, information or education; but all are confronted daily with numerous choices.

Next to transformations in the market, the relationships between buyer and seller, the number and types of buyers and their impact on consumer behavior, the criteria for choosing goods and accepting services have also been considerably extended and modified. Social awareness, quality of life and performance gain importance in consumer choice. This means that a good is bought and a service used not just because it satisfies a need to which it is directly linked, or because it expresses a personal taste or the life style of the social group people want to identify with. It also means that a good is bought because it is attractive in design, is ecologically acceptable (quality of life), is technologically sophisticated, functions correctly (quality of performance) or is expected to satisfy the needs of the underprivileged groups in our society (social awareness). Consumer policy which includes information, education and protection of the consumer is gaining momentum.

A last type of transformation regards the perception and use of time. The time which the potential buyer of household goods and services has at his disposal to study the market, obtain information, test the performance of items and make the final choice has become a very valuable item in its own right. It is a scarce resource of whose irreplaceability the consumer is becoming more conscious and which he learns to value.

It is against this complex and constantly changing context of the market and consumers' attitudes and expectations that decisions for the purchase of goods, the selection of services, the shaping of attitudes and behavior patterns through consumer education should be understood. Home Economics has a contribution to make to this global, humanistic and emancipatory manner of studying the unfractionable consumer whether he/she lives alone or with others in a private or an institutional household.

The area of market and consumption activities has been impregnated by technology. From the point of view of Home Economics I am thinking of household technology. It is intended to better satisfy food, housing, clothing, educational and esthetic needs, and, hence, improve the quality of life.

I mentioned above how technological inventions are more and more questioned by the consumer who is freeing himself from their hold and demands higher performance of them. Household technology has modified household discussions. What space should be given to an item one is contemplating buying so as to maximalize its effects? What is its relationship to items already acquired? How and by whom will it be operated and repaired? Household technology, especially as regards household appliances, has replaced household skills and made the desexualization of tasks possible, for there is no need for a specifically 'male' or 'female' type of dexterity to operate a dishwasher, for example. In practice this desexualization has not taken place. Rather, the wife has been raised by publicity to the level of a general directing an army of inanimate objects. In this respect, it is important to ascertain to what extent these changes in social roles satisfy the wife. Technology which is being introduced with the household in mind certainly enhances the quality of life. But it also has its drawbacks which we should resolutely overcome. On the other hand, technology has received unjustified reproaches. TV, for example, has been criticized for killing conversation and family dialogue by setting up a new type of monologue between every tele-viewer and the TV set. Before criticizing this product of technology we should ask ourselves what was the content of

family conversations in the past among people who had little or nothing to say to each other?

But I see the pervading role of technology by the effects it has upon behavior. Its generalized use in everyday life has been taken completely for granted. In the areas of heating and water supply, for example, technology has established new norms and patterns of behavior. For one, the scarcity of natural resources and, for another, ecological considerations make restraints in these fields imperative. But how are we to elicit new behavioral patterns which fit in better with the economics of scarcity? Furthermore, how should this goal be attained with the consent of consumers without, at the same time, compromising the legitimate right of households to their well-being? (14).

The above analysis shows that technology extends far beyond the area of the consumer and his concerns. It is in this more comprehensive scope that technology becomes an integral part of Home Economics.

Some topics cannot be included because of lack of time. Home Economics for the developing countries is such an example. This subject will, in the course of time, receive the attention it deserves. Our department will, naturally, be involved in it because of the scientific interests of several of its researchers. Also because of the commitment of this University and the Netherlands in developing more equalitarian North-South relationships within the framework of a new international economic order. Finally, because the United Nations have officially recognized - somewhat belatedly, perhaps - that:

'... the household plays a key role in development... It is the household where much productive activity is organized, including most of the agricultural sector and so-called 'traditional' sector' (15).

The twenty years that lie ahead may prove decisive for the life-style that developed societies could create for their citizens. These two decades will certainly be marked by restraints in the economic, social and

technological sectors. These limitations, in turn, will affect household behavior. It is vital, therefore, that our Department contribute to the development of alternative scenarii of changes to come and alert households well ahead of time to cope with them.

With the economics of affluence behind us the coming challenge will be to guarantee the household and consumer satisfaction and fulfillment with equal or less material means. No one has expressed this better than Aristotle. In conclusion, I suggest we contemplate this always pertinent passage from his *Politics*:

'It is clear then that in household management the people are of greater importance than the material property, and their quality of more account than that of the goods that make up their wealth'. (Book I, Ch. XIII).

REFERENCES.

1. Despotopoulos, Kostas I. *I oikogeneia kat' Aristoteli* The family according to Aristotle, *Anazitiseis*, 1, 1977, p. 209.
2. Laslett, Peter, Introduction: the history of the family, *Households and family in past time*, edited by P. Laslett, Cambridge U. Press, Cambridge, 1972, p. 25. This and other authors are quite well aware of the limitations of these criteria.
3. Flandrin, Jean-Louis, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Coll. Le temps et les hommes, France, 1976, p. 64.
4. Presvelou, Clio and Saskia Spijkers (eds.), *The household, women and agricultural development*, Coll. Miscellaneous papers 17, Landbouwhogeschool, Veenman, Wageningen, 1980.
5. Evenson, R.E., Family and group decision making, Paper presented during the symposium on 'Human Ecology: A new curricular programme in UPLB' held at the University of the Philippines at Los Baños College, July 10, 1975.
6. Douglas, Jack D., *Understanding everyday life*, Routledge and Kegan Paul, London, 1971, pp. 34-35.
7. Popper, Karl R., *Objective Knowledge*, Oxford U. Press, Oxford, 1972, p. 346.
8. Parsler, Ron, Sociological research and its implications for social policy, *Policy Research*, edited by A. Etzioni, E.J. Brill, Leiden, 1978, p. 118.
9. Lipman-Blumen, Jean, The dialectic between research and social policy, *Sex roles and social policy. A complex social science equation*, edited by J. Lipman-Blumen and J. Bernard, Sage publications, Beverly Hills (Calif.), 1979, p. 20.
10. Presvelou, Clio, *Sociologie de la consommation familiale*, Ed. Vie Ouvrière, Bruxelles, 1968, p. 16.
11. Goode, William J., *The Family*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs (New Jersey), pp. 1, 20.
12. Gergen, Kenneth J., *The psychology of behavior exchange*, Addison-Wesley Publishing Co., London, 1969, pp. 19-20.

13. Cameron-Smith, Marye, *Fresh from the freezer*, Penguin Books, Middlesex, 1976, p. 17.
14. Presvelou, Clio, Afsluiting, *De plaats van de huishoudvoering tussen individu en samenleving*, edited by S.C.W.Kamil, Wageningen, LH (1980), pp. 161-166.
15. UN national household survey capability programme, *Food and Nutrition Review*, (FAO), vol. 5, No. 1, 1979, pp. 34-35.